

9. Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 388 с.
10. Грановский Г.Л. Основы трасологии. Особенная часть / Г.Л. Грановский. — М.: ВНИИ МВД СССР, 1974. — 240 с.
11. Коновалова В.О. Юридична психологія. Акад. курс: підручник / В.О. Коновалова, В.Ю. Шепитько. — К.: Вид. Дім “Ін Юре”, 2004. — 424 с.

Резюме

Проанализированы мнения учёных об экспертизе, объектом которой является место происшествия. Рассмотрены преимущества данного вида экспертизы и возможности её проведения при расследовании уголовных правонарушений

Resume

Opinions of scientists of examination the object of that is a site of occurrence are analyzed. Advantages of this type of examination and possibility of her realization are considered at investigation of criminal offences

УДК 343.98

**В.М. Абрамова, канд. юрид. наук,
доцент, завідувач кафедри**

Київський університет ринкових відносин

**Є.Ю. Свобода, канд. юрид. наук,
доцент кафедри**

Національна академія внутрішніх справ

ПОМИЛКИ В СУДОВО-ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: СУТНІСТЬ, УМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ВИДИ

Проаналізовано негативні наслідки експертних помилок для учасників судочинства і для суспільства в цілому, розглянуто поняття, сутність, ознаки помилки судового експерта, а також запропоновано класифікацію експертних помилок.

В умовах формування правової держави і демократизації судочинства підвищується значення такого виду доказів, як судово експертиза. Судово-слідча практика показує, що висновки експертизи містять важливі фактичні дані, які необхідні для успішного розслідування різного роду злочинів, а також для правильного розгляду цивільних, кримінальних, господарських справ і, в решті-решт, укріплення гарантій дотримання прав і законних інтересів громадян у відповідності до положень Конституції України. На жаль сьогодні, не зважаючи на

здійснення активної і цілеспрямованої діяльності співробітниками судово-експертних установ щодо пошуку нових, ефективних форм і методів забезпечення якості експертних висновків, створення надійної доказової бази, експертній діяльності заважають помилки при проведенні досліджень.

Не зважаючи на те, що висновки експертиз піддаються оцінці слідчого та суду, помилки в них виявляються не завжди, що не виключає в подальшому виникнення слідчих та судових помилок.

Розробка проблеми помилок в діяльності судових експертів при проведенні досліджень була розпочата порівняно недавно. Окремі аспекти проблеми у свій час були піддані аналізу в працях ряду авторів. Позитивно оцінюючи роботу вчених, які внесли значні здобутки у розробку даної проблеми, необхідно, разом з тим зауважити, що не всі її аспекти досліджені повно і отримали своє вирішення. У літературі з криміналістики та судової експертизи проблема експертних помилок висвітлювалась лише з окремих позицій. У загальному виді поняття, причини, класифікацію експертних помилок розглядали у своїх роботах А.І. Вінберг, І.М. Каплунов, Р.С. Белкін, А.К. Педенчук, Г.Л. Грановський, Г.Є. Макушкіна, І.Г. Вермель, Л.В. Кочнева, Н.І. Клименко, Н.А. Паліашвілі, А.Ю. Краснобаєва. На існування проблем помилок при проведенні окремих видів судових експертиз звертали увагу Л.А. Вінберг, Л.М. Бедрин, А.А. Солохин, М.А. Бронникова, Г.В. Кружкова, А.Ю. Комісаров, Н.М. Дяченко. Однак проблема і сьогодні не отримала глибокого і всебічного розгляду. Помилки у експертній практиці залишаються нерідким явищем. У зв'язку з цим метою цієї статті є дослідження сутності, видів та умов виникнення помилок, що зустрічаються в судово-експертній діяльності.

Небезпечність помилок, які припускаються судовими експертами при проведенні експертиз, можуть привести до помилок у діяльності слідчих та судових органів. Помилка експерта викликає комплекс негативних ефектів, що багатопланово характеризують її "ціну". "Ціна" помилки судового експерта залежить від ступеню її проникнення в діяльність інших суб'єктів і розглядається з різних позицій. Насамперед, представляється, що "ціна" помилки це те, чим приходиться розплачуватися суб'єкту, який її допустив, іншим суб'єктам, зв'язаним з його діяльністю, суспільству в цілому. Вона може бути як матеріального, так і морального характеру.

Чим глибше експертна помилка проникає в судочинство, тим дорожче вона коштує нашому суспільству, тому що в цьому випадку про-

цес встановлення істини все більше деформується, викликаючи нові помилки слідчих, суддів і прокурорів.

Можна говорити про “ціну” експертної помилки з погляду наслідків, викликаних помилками експерта.

По-перше, це, насамперед, зниження якості й ефективності діяльності експерта і підрозділу (установи) в цілому, формування думки про некомпетентність, необ’єктивність працівників експертних підрозділів, дискомфортний стан експерта, викликаний виявленою помилкою.

По-друге, це необхідність проведення додаткових слідчих дій з усунення експертної помилки, збільшення строків розслідування.

По-третє, це формування негативної суспільної думки про можливості забезпечення захисту прав і інтересів громадян, діяльності правоохоронних органів у цілому.

Помилки, які припускаються судовими експертами при проведенні експертиз, можуть привести до помилок у діяльності слідчих та судових органів і завдати суттєвої шкоди правосуддю, законним інтересам громадян і установ, збільшити терміни розслідування і судового розгляду справ.

З погляду на те, що загальне поняття помилки, яке визначене на основі синтезованих даних різних галузей знань, не відображає специфічності діяльності судового експерта при проведенні експертиз, виникла потреба у виявленні специфічних ознак експертної помилки. По-перше, помилка судового експерта є результат не наміру чи необережності, а лише ненавмисних дій чи бездіяльності. По-друге, експертна помилка реалізується у експертній діяльності. По-третє, — її суб’єктом є судовий експерт. По-четверте, вона виражається у формі неправильних висновків експертизи. Наявність ознак помилки судового експерта дозволяє відрізнити помилковий висновок експерта від свідомо неправильного висновку, тобто помилку експерта від злочину проти правосуддя.

На підставі аналізу різних точок зору, що зустрілись у літературі, зазначених ознак з урахування періодів розвитку, помилкою судового експерта можна вважати його ненавмисні неправильні дії або бездіяльність в процесі експертного дослідження, котрі реалізуються у висновках через неправильне отримання і переробку інформації на рівні відчуття, сприйняття, уявлення, мислення, що обумовлені психічними, соціальними, біологічними якостями експерта.

Разом з тим, визначення поняття помилки судового експерта при проведенні експертиз не знімає питання щодо критерію визнання

висновку помилковим і про можливість її виявлення в процесі встановлення істини, особливо, якщо по справі було призначено декілька повторних експертиз і отримані різні, суперечливі висновки. Користуючись філософським положенням, що критерієм істини є практика, можна запропонувати три шляхи вирішення питання, чи є висновок експерта помилковим: процесуальний, методичний і оціночний.

Процесуальний шлях передбачає можливість призначення декількох експертиз з одних і тих самих питань як засобу перевірки попередньо виконаних експертиз.

Методичний має непроцесуальний характер реалізації і передбачає можливість направлення спірних висновків експертиз на відповідні секції Науково-методичної ради. Досвідчені члени ради приймають остаточне рішення по питаннях, що були поставлені перед експертами.

Оціночний шлях здійснюється слідчим чи судом під час оцінки висновку експерта по справі. Одним з найбільш суттєвих критеріїв оцінки правильності висновку експерта є його відповідність іншим безперечно встановленим матеріалам справи. Враховуючи, що остаточно про винність особи від імені Держави проголошує суд, то й остаточно критерієм істинності висновку експерта сьогодні є судова практика. Але і її не можна абсолютизувати. Критерій істини ніколи не може по самій суті підтвердити або спростувати повністю будь-яке людське уявлення. Оцінка висновку здійснюється за внутрішнім переконанням судді. Тому не можна говорити про абсолютність критерію істинності судової практики, що само по собі не виключає і судових помилок. Оцінка експертизи для осіб, які не володіють спеціальними знаннями, часто є складним процесом, а помилковий висновок або навмисно неправильний негативно впливає на процес встановлення істини. З цієї причини можуть припускатися судові помилки. Тому можна вважати за доцільне комплексний підхід до проблеми критеріїв правильності висновку експерта — розробку системи критеріїв його оцінки.

Імовірність виникнення помилки залежить від цілого ряду особливостей пізнавального процесу судового експерта, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Вперше на їх існування звернув увагу Г.Л. Грановський [1]. На нашу думку, насамперед, особливості пізнання судового експерта пов'язані з об'єктивними чинниками, що характеризують особливості відображення інформації щодо події (ретроспективність, викривленість, обмеженість, фрагментарність). Ми цілком приєднуємось до думки М.Я. Сегає, який вважає, що для формування достовірного висновку експерт змушений мінімізувати ризик виникнення

помилки шляхом правильно обраної стратегії пізнання відображеної інформації шляхом сумування додаткової інформації, котра міститься у паралельних, зворотних, зустрічних зв'язках, використання всіх трьох методів вирішення експертних задач (діагностичного, ідентифікаційного, ситуалогічного) експертиз [2, с. 46]. Відповідні рекомендації повинні міститись у методиках дослідження. Однак сьогодні не всі об'єкти, які потрапляють до поля зору експерта, достатньо пізнані. Іноді методики для їх дослідження взагалі відсутні, або не містять об'єктивних відомостей щодо ознак об'єктів та критерії їх оцінки. У таких складних ситуаціях навіть досвідчені експерти можуть припускати помилки.

Розширення обсягу інформації при дослідженні зазначених слідів завдяки використанню технічних засобів не завжди досягається через їх відсутність або недостатню чутливість. В результаті неповнота відомостей про властивості ознак призводить до неправильних висновків.

Однак, чи виникне помилка, буде залежати від експерта, тобто від його суб'єктивних якостей, які обумовлюють індивідуальність пізнання. Особливості пізнання на всіх рівнях (відчуття, сприйняття, уявлення, мислення) обумовлені впливом суб'єктивних умов, котрі за певних обставин можуть стати причинами виникнення помилок. Суб'єктивні умови укорінені в характері відчуття, сприйняття, мислення і фізичних дій експерта. Вони можуть бути віднесені до трьох груп: відсутність досвіду, незадовільний рівень знань (характеризують недостатню професійну компетенцію експерта), обмеженість часу, завантаженість (викликають порушення методичних та процесуальних вимог, призводять до поверхового неповного дослідження), наявність дефектів, недостатня чутливість природних органів експерта, психічні якості, невідповідні особисті якості експерта (обумовлюються індивідуальними психофізіологічними властивостями).

Проте, поділ умов виникнення помилок на об'єктивні і суб'єктивні досить відносний. Дуже часто умови взаємообумовлені і діють у комплексі. Наприклад, неправильна оцінка ознак може виникати як через недостатню чутливість приладів, так і дефекти органів відчуття або сприйняття.

Таким чином, можна побачити, що особливості експертного пізнання, які викликають помилки, пов'язані з наявністю недоліків, котрі не завжди призводять до неправильного висновку, однак потенційно сприяють помилці й створюють умови для її виникнення. Це підтверджується результатами аналізу взаємного рецензування експертиз експертними підрозділами МВС України, які показали, що від 60 до

80% висновків експертів містять недоліки, однак це не означає, що всі вони є помилковими [3, с. 186–193]. Н.І. Клименко вважає, що умови стають причинами тільки тоді, коли вони викликають наслідки — помилку [4, с. 132].

Вплив на процес пізнання різноманітних факторів обумовлює неоднорідність помилок, що потребує їх класифікації. Підставою для класифікації є найбільш суттєві науково обґрунтовані й об'єктивні ознаки. Певне уявлення щодо видів помилок судових експертів було сформовано на підставі матеріалів повторних експертиз, оглядів про результати діяльності експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ України, звітів про результати роботи СЕУ Мінюсту України, матеріалів анкетування співробітників експертних підрозділів, літературних джерел.

Вивчення та аналіз цих матеріалів дозволив, в цілому, погоджуватись з Р.С. Белкіним та А.Ю. Краснобаєвою, запропонувати класифікацію помилок судового експерта при проведенні експертиз [5, с. 187–188; 6, с. 59–66; 7, с. 13]. У її основі лежить характеристика сторін процесу експертного дослідження. Підставою класифікації є ділення експертних помилок за змістовною сутністю. Згідно з нею, експертні помилки поділяються на нормативно-правові (процесуальні), методологічні, організаційно-управлінські.

Першу групу складають нормативно-правові (процесуальні) помилки. Вони виникають тоді, коли експерт при проведенні експертизи не дотримується норм закону, що регламентують проведення експертизи. Аналіз судової, слідчої, експертної практики показав, що процесуальні помилки відбуваються внаслідок:

1. Вирішення питань правового характеру:
 - а) щодо винуватості і відповідальності осіб, які причетні до вчинення злочину;
 - б) щодо юридичної оцінки фактів і їх кваліфікації.
2. Вирішення питань, які не були поставлені перед експертом (експертна ініціатива) не на підставі спеціальних знань;
3. Вирішення питань без використання права запиту додаткових матеріалів при недостатній кількості порівняльних матеріалів і відсутності відомостей щодо обставин справи.
4. Формулювання висновку щодо оцінки правильності первинної експертизи.
5. Використання правової термінології (“підроблений бланк”, “підлог”, “шахрайство” тощо).

Експертні помилки можуть бути допущені при пізнанні сутності, властивостей, ознак об'єктів експертного дослідження. Такі помилки віднесені до другої групи і називаються методологічними. Відображення в свідомості експерта об'єкта дослідження, котре не відповідає об'єктивним властивостям, що характеризують цей об'єкт. Їх можна підрозділити на психологічні, логічні і фактичні (предметні). Методологічні (психологічні, логічні і предметні) помилки складають значну частину всіх помилок.

Психологічні помилки — помилки відчуття, сприйняття, уявлення, пам'яті і мислення. Вони проаналізовані на прикладі експертиз, при проведенні яких судовими експертами неправильно інтерпретувалась інформація, яка відобразилась у слідах (негативний слід пальця руки порівнювався з позитивним), хибно сприймалися ознаки, перебільшувалась їх значимість (варіаційність ознак сприймалася як розбіжності), виключення притаманних об'єкту ознак (експерт не помітив дрібних особливостей рухів при виконанні підписів).

Психологічні помилки в свою чергу можна поділити наступним чином:

1. Помилкове розчленування, подрібнення цілісного об'єкта, явища, події, дії на незалежні та непов'язані між собою частини (не визначення факту виконання рукописного тексту або текстів в різних документах однією особою).

2. Помилкове об'єднання різних, непов'язаних самотійних об'єктів, явищ, фактів у загальне ціле, котрим ці факти в дійсності не були.

3. Помилкове перебільшення або зменшення реальних розмірів, тривалості, сили, яскравості, інтенсивності, а також помилкова трансформація, тобто викривлення форми, морфологічних ознак структури в результаті хибного сприйняття об'єкту.

4. Помилкове додання та наділення або виключення, пропущення ознак об'єктів. Помилкове ототожнення та встановлення схожості різних об'єктів та осіб, і навпаки — помилкове розрізнення одного й того ж чи однорідних об'єктів (помилки розпізнання).

Логічні помилки, тобто помилки, пов'язані з порушенням у змістовних розумових актах законів і правил логіки, а також з некоректним застосуванням логічних прийомів і операцій. Логічні помилки у висновках судових експертів виявлені у зв'язку із недотриманням ними законів формальної логіки, коли висновок експерта не впливає з результатів дослідження, суперечить дослідницькій частині, базується на

недостатній сукупності ознак (у синтезуючий частині експерт вказує, що куля вистріляна зі зброї, яка має правий нахил полів нарізів, а у висновку — зі зброї, яка має лівий нахил полів нарізів).

Фактичні (предметні) помилки виникають у результаті перекрученого уявлення про відносини між предметами об'єктивного світу. Фактичні помилки можуть виникати через використання неіснуючої термінології, використання застарілих, неналежних методів і методик. Характеристика фактичних помилок надана на прикладі висновків судових експертів, котрі визнані помилковими у зв'язку із використанням неналежних методик або методів, технічних засобів, які не дозволили отримати повну інформацію про об'єкти (неправильний вибір розчинників, використання мікроскопів з недостатнім збільшенням, використання методів, які при певних умовах дають значний відсоток помилок, використання неточних довідкових даних для розрахунків, застосування неправильної термінології).

Аналіз висновків повторних експертиз дозволив виявити помилки третьої групи, що обумовлені неправильними діями експерта або його бездіяльністю, які виникають через порушення, невиконання належного і віднесені нами до організаційно-управлінських. У цій групі можна виділити помилки, які полягають у неправильній послідовності дій, виборі засобів або використанні несправних приладів, порушенні правил експлуатації складних технічних пристроїв, неправильному застосуванні методики, неправильних розрахунках, виборі параметрів, коефіцієнтів, описах.

Аналіз експертної практики свідчить про те, що частіше всього зустрічаються методологічні помилки та організаційно-управлінські.

Разом з тим, слід зазначити, що розмежування помилок має відносний характер, тому іноді одні помилки обумовлюють виникнення інших (помилки недогляду через недостатність матеріалів тягнуть психологічні помилки через неправильну оцінку ознак, тощо).

Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що помилка судового експерта характеризується певними ознаками, які відображають специфічність його діяльності. На виникнення експертних помилок впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники, знання яких дозволяє поділити помилки на види і в подальшому визначити шляхи їх подолання.

Список використаної літератури

1. *Грановский Г.Л.* Природа, причины экспертных ошибок и пути их устранения / Г.Л. Грановский // Новые разработки и дискуссионные проблемы теории и прак-

- тики судебной экспертизы: экспресс-информация. — М.: ВНИИСЭ, 1983. — Вып. 2. — С. 1–9.
2. *Сегай М.Я.* Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) / М.Я. Сегай, В.К. Стринжа. — К.: Ін Юре, 1997. — 174 с.
 3. *Абрамова В.М.* Экспертні помилки: сутність, генезис, шляхи подолання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / В.М. Абрамова, 2005. — 18 с.
 4. *Клименко Н.И.* Ошибки при использовании специальных знаний в досудебных стадиях уголовного процесса / Н.И. Клименко // Проблема дальнейшего укрепления социалистической законности при расследовании преступлений органами внутренних дел: Межвузовский сборник научных трудов. — К.: Киев. ун-т, 1988. — С. 126–133.
 5. *Белкин Р.С.* Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р.С. Белкин. — М.: НОРМА, 2001. — 237 с.
 6. *Белкин Р.С.* Понятие экспертных ошибок и их классификация / Р.С. Белкин, А.К. Педенчук // Общетеоретические, правовые и организационные основы судебной экспертизы: Сб. науч. трудов. — М.: ВНИИСЭ, 1987. — С. 59–66.
 7. *Краснобаева А.Ю.* Экспертные ошибки: причины, последствия, профилактика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 “Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність” / А.Ю. Краснобаева. — Волгоград, 1997. — 25 с.

Резюме

В статье проанализированы негативные последствия экспертных ошибок для участников судопроизводства и для общества в целом, рассмотрены понятие, сущность, признаки ошибок судебного эксперта, а также предложена классификация экспертных ошибок.

Summary

In the article was analyzed negative effects, concepts, essence, signs of experts mistakes to others judiciary and society in general, and was proposed classification of expert mistakes.

УДК 343.98

Ю.Ю. Ярослав, канд. юрид. наук, доцент

Національний транспортний університет

ДО ПИТАННЯ ПРИСУТНОСТІ ОСІБ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

Розглянуті основні проблеми присутності осіб при проведенні судових експертиз, що є важливим демократичним інститутом контролю за судово-експертною діяльністю. З огляду на сучасне кримінально-процесуальне законодавство України визначене коло процесуальних та непроцесуальних осіб, які можуть здійснювати функцію присутності, проаналізовані межі їх